

Journal of Research and Development

A Multidisciplinary International Level Referred Journal

September 2021 Volume-12 Issue-9

Resource Management and Agricultural Development

Chief Editor

Dr. R. V. Bhole

'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot
No-23, Mundada Nagar, Jalgaon

Executive Editors

Dr. N. G. Mali

Principal Sambhaji College (Arts, Commerce &
Science), Murud, Latur

Executive Editors

Dr. S. J. Phule

President Marathwada Association of
Geographers, Latur

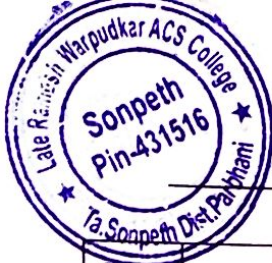
Co- Editors

Dr. H. S. Waghmare, Dr. S. N. Ubale, Dr. G. L. Jadhav
Prof. M. B. Gaikwad, Dr. B. N. Nagalgave,
Dr. V. R. Rathod, Dr. S. S. Pawar

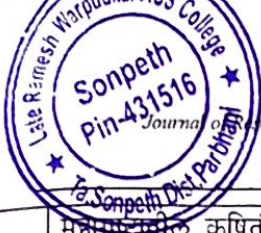
Address

'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot, No-23, Mundada Nagar, Jalgaon (M.S.) 425102

CONTENTS

Sr No	Paper Title	Page No.
1	हिंगोली जिल्हा परिषदेमार्फत रावविण्यात येणाऱ्या योजनांचा अभ्यास प्रा. वसेकर एस.एल., डॉ. एस. एस. पतंगे	1-4
2	संरक्षित शेती: काळाची गरज डॉ.सुनिता शंकरराव शिंदे लोखंडे अमित भिमराव	5-7
3	भारताच्या कृषी विकासात शासनाची भूमिका प्रा.दिपक रघुसिंग चव्हाण	8-11
4	शेती व्यवसाय व पशुधन यांच्यातील सहसंबंधाचा आर्थिक दृष्ट्या - एक भौगोलिक अभ्यास प्रा.डॉ. भाऊसाहेब सोनाजी देवकर	12-19
5	वसंतराव नाईकांचे कृषी विषयक मोलाचं योगदान डॉ बंजारा दिलीप लालू	20-22
6	नांदेड जिल्ह्यातील सूर्यफुल पीकाचा भौगोलिक अभ्यास प्रा.डॉ.यु.एस.कानवटे	23-26
7	अनुसूचित जाति के लिए संचालित कल्याणकारी योजनाओं का अध्ययन: बिहार के मधुबनी जिला के संदर्भ में। सुमन ब्रे	27-31
8	भारतीय कृषी विकासात रासायनिक खतांची भूमिका डॉ. हरी साधू वाघमारे	32-36
9	स्वातंत्र्य सेनानी कै. गंगारामजी कऱ्हाळे यांचे हैदराबाद मुक्तिसंग्रामातील योगदान एक अवलोकन डॉ. शारदा कदम	37-39
10	कृषि उद्योगाचे देश विकासातील योगदान लघु व कुटिर उद्योगाचे भारतीय अर्थव्यवस्थेतील महत्व डॉ. आर. व्ही. तानशेट्टे	40-41
11	राजर्षी शाहु महाराजच्या शिक्षण विषयक विचार व आजची परिस्थिती प्रा.डॉ.अनिल माधवराव रेड्डी	42-46
12	प्रसार-माध्यमांतील द्यायाचित्रपत्रकारितेचे योगदान प्रा. डॉ. बालाजी लक्ष्मणराव शिंदे	47-49
13	पर्यावरणीय बदल व कृषी क्षेत्रावर होणारा परिणाम प्रा. डॉ. धार एस. जी.	50-51
14	हिंदी साहित्य में दलित चेतना प्रा. डॉ.जाधव के.के.	52-55
15	आदिवासी व बिगर आदिवासी लोकसंख्येची तुलना: जिवती तालुक्याचा सर्वेक्ष भौगोलिक अभ्यास प्रा.डॉ. लोहकरे परमेश्वर माधवराव कदम नारायण भिमराव	56-60
16	जलव्यवस्थापन आणि शाश्वत कृषि विकास संध्या शिवहर आढाव प्रा. डॉ. एन. के. वाघमारे	61-63
17	पाणलोट क्षेत्र संकल्पना व विकास कार्यक्रम : एक अभ्यास प्रा.डॉ.राठोड पी.डी. प्रा.डॉ.मंगनाळे एस.के.	64-70
18	सामान्यातल्या असामान्य स्त्रीचे आत्मकथन: माझी कहाणी प्रा.श्रीमती महाजन पी.बी.	71-73
19	आधुनिक भारताच्या जल व विद्युत नितीचे जनक : डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर प्रा.डॉ.चावरे एम.व्ही.	74-76
20	जलसंपदा संवर्धन आणि व्यवस्थापन Pradnya Subhashrao Azade, Vinya Bhagwanrao Aute	77-80
21	अटल सागर विद्युत परियोजना सामाजिक एवं आर्थिक महत्व (शिवपुरी के संदर्भ में) Dr. Anita Kaimor, Dr. Renu Rai	81-83
22	भारतीय शेतीच्या समस्या प्रा.डॉ.गोरे बी.एम.	84-86
23	महिला विकास कार्यक्रमांचे का क्रियान्वयन एवं उपलब्धियों का अध्ययन महिला सशक्तिकरण के विशेष संदर्भ में ममता गोयल (गोनेकर) डॉ. जयश्री बाँधम	87-90

24	महाराष्ट्रातील कृषितील पाणी व्यवस्थापन - एक अभ्यास	प्रा. डॉ. मुरुडकर एम.एस.	91-93
25	शिवाजी महाराजाचे शेतीविषय धोरण व सुधारणा	डॉ. भोसले राजेसाहेब गंगाधरराव	94-96
26	जल संसाधनों का संरक्षण और प्रबंधन	Dr. Shilpa Shah	97-101
27	स्त्रियांची आत्मकथने : स्वरूप आणि चिंतन	प्रा.डॉ. संतोष चंपती हंकारे	102-105
28	परभणी जिल्ह्यातील ग्रामीण भागाच्या विकासातील रेषीम उद्योगाचे योगदान रूपाना प्रतिष्ठा रुडियव बादाडे अभिजीत रजपाल		106-108
29	जल व्यवस्थापनामुळे भारतीय कृषी क्षेत्राचा विकास : एक भौगोलिक अभ्यास	प्रा. डॉ. दिलीप गोविंदराव भोगे	109-112
30	किसान विमर्श	डॉ. भगत गोकुल महादेव	113-115
31	बीड जिल्ह्यातील भूमी उपयोजनाचा चिकित्सक अभ्यास	प्रा. डॉ. जे. के. वाषमारे प्रा. डी. व्ही. शिंजुडे	116-118
32	कृषी उद्योगाचे देशाच्या विकासातील योगदान	प्रा. डॉ. बालाजी वि. डाकोरे	119-121
33	शिवकालीन शाश्वत पाणी व्यवस्थापन	प्रा. डॉ. शिवाजी ज्ञानोबा मुळे	122-123
34	जलव्यवस्थापन काळाची गरज	डॉ. बस्वराज नगनाथराव नगलगावे	124-126
35	महाराष्ट्रातील धर्मनिहाय लोकसंख्या व साक्षरता : एक भौगोलिक अभ्यास	डॉ. व्यंकट एस. अनिगुटे डॉ. संदेश नारायणराव उवाळे	127-128
36	आदिवासी जमातीचा कृषी विकास व त्यातील शासकीय योगदान (विशेष संदर्भ - हिंगोली जिल्हा)	जयपाल लालु राठोड	129-132
37	लातूर जिल्ह्यातील पिक संयोगातील बदल : एक भौगोलिक अभ्यास २०११-२०१३ ते २०१९-२०२१	डॉ. नामदेव संपतराव गौड	133-135
38	आंतरराष्ट्रीय सौर ऊर्जा संघटना (INSTA) : एक समीक्षा	प्रा. डॉ. कराळे एन. वी.	136-140
39	निवडक स्त्री आत्मचरित्रांचा: एक अभ्यास	राहुल भागवत गायकवाड	141-144
40	कृषि विकासावर हवामान बदलाचा परिणाम	Dr. Satish baburao Donge	145-149
41	चिंता : खेळाडूंची मानसिक समस्या	श्रीमती. रत्नराणी भिमराव कोळी	150-154
42	शिवकालीन दुरदृष्टी जलव्यवस्थापन काळाची गरज	प्र. प्राचार्य डॉ. गंगधडे रमेश	155-158
43	भारतातील वन व्यवस्थापनाचे भौगोलिक विश्लेषण	डॉ. जयदीप रा. सोळुंके	159-162
44	शेतकऱ्यांचे राजे छत्रपती शिवाजी महाराज	डॉ. यमनाऊ मुत्कुळे	163-166
45	विदर्भ जिल्ह्यातील लिंगरचना	डॉ. कळसकर एस. एन.	167-169
46	उस्मानाबाद जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँकेची कर्ज पुरवठा पध्दतीचे विश्लेषण	Dr. Padmakar Shamrao Deshmukh	170-176
47	बीड जिल्ह्यातील कृषी विकासामध्ये येणाऱ्या समस्यांचा भौगोलिक अभ्यास	राजेश पांडुरंग खटाणे, डॉ. एन. जी. माळी	177-180

शेतकरी आत्महत्या : विशेष संदर्भ विदर्भातील/ अमरावती जिल्हा:-		Dr. Dode Archana Balasaheb	181-184
49	कृषी विकासात ग्रामीण प्रशासनाची भूमिका	प्रा. डॉ. वसंत पांडुरंग सरवदे	185-186
50	पाणलोट व्यवस्थापन क्षेत्राचा अभ्यास	स. प्रा. पांचाळ नारायण हनमंतराव	187-190
51	उस्मानाबाद जिल्ह्यातील सोयाबीन पिकाखालील क्षेत्र व उत्पादन एक अभ्यास (इ.स.१९९१ ते २०११)	प्रा.डॉ.शिखाळे गणेशुबपाशा बाबूमीया	191-194
52	केंद्र सरकारचा कृषी कायदा 2020 आणि शेतकरी आंदोलनाचा अन्वयार्थ	डॉ. दत्ता कुंचेलवाड	195-198
53	भारतातील जल व्यवस्थापनाचा आकृतीबंध	डॉ. भालेराव जे. के.	199-201
54	अहमदपूर तालुक्यातील लोकसंख्येच्या घनतेचे भौगोलिक विश्लेषण	प्रा. डॉ. एन. के. वाघमारे श्री बी.ए. मोटेराव	202-204
55	हिंगोली जिल्ह्यातील प्रमुख पिकांचा भौगोलिक अभ्यास	प्रा. डॉ. भगवान प्रभाकरराव शेंडगे	205-209
56	शेती आणि नैसर्गिक संसाधनांचे व्यवस्थापन	डॉ. मुक्ता सोमवंशी गंगणे	210-213
57	कोव्हिड -१९ पर्यावरण एक चिकित्सा	डॉ. पिसाळ हरिदास गुणवंतराव	214-217
58	भारतीय शेतीक्षेत्रातील रासायनिक खतांच्या अतिवापराचे दुष्परिणाम	प्रा. डॉ. अनिल धोंडीराम सत्रे	218-223
59	नांदेड जिल्ह्यातील सोयाबीन पिकांचे सुधारित तंत्रज्ञान : एक चिकित्सक अभ्यास	प्रा.डॉ पुरी एन.एन, प्रा.डॉ कोरे जी. एम	224-227
60	स्त्री आत्मचरित्र एक वाटचाल	प्रा. डॉ. श्रीहरी दासू चव्हाण	228-229
61	लातूर व औसा तालुक्यातील ग्रामीण वसाहतीचे प्रकार एक भौगोलिक विश्लेषण	Dr. A.R.Badade Mr. Lahane Baliram Shivaji	230-236
62	स्त्री आत्मचरित्र 'मी वनवासी'- एक चिंतन	डॉ.सोळके चन्नभुज नारायणराव	237-239
63	कोरोना काळ _ पर्यावरणासाठी विधायक	डॉ. दैवशाला शिवाजी नागदे , डॉ. देविदास निळकंठ भोयर	240-241

शेती आणि नैसर्गिक संसाधनांचे व्यवस्थापन

डॉ. मुक्ता सोमवंशी गंगणे

सहयोगी प्राध्यापक तथा लोकप्रशासन विभाग प्रमुख कै. रमेश वरपूडकर महाविद्यालय, सोनपेठ जि. परभणी
सारांश:-

भारत हा कृषिप्रधान देश म्हणून ओळखला जातो. त्यामुळे कृषी हाच आजही भारतीय अर्थव्यवस्थेचा कणा आहे. वर्तमान स्थितीत ५७% लोक कृषी क्षेत्राशी निगडित व्यवसाय करतात. तसेच देशातील बहुतांश उद्योगधंदे, वाहतूक व दळणवळण, बँका व वित्तीय संस्था आणि विदेश व्यापार कृषी क्षेत्रावर अवलंबून आहे. कृषी हा घटक जनतेच्या अन्नधान्याच्या गरजे बरोबरच राष्ट्राच्या विकासासाठी हातभार लावतो. कृषी क्षेत्रातून मिळणाऱ्या कच्च्या मालावर प्रक्रिया करणाऱ्या उद्योग व्यवसायात वाढ होत आहे. त्यामुळे भारताच्या औद्योगिक विकासाचा दर वाढण्यास मदत झाली आहे. परिणामी भारतातून निर्यात होणाऱ्या उत्पादनामध्ये १० % वाढ या क्षेत्राचा आहे. भारतीय शेती व्यवसाया अंतर्गत कृषी, वने व मत्स्य या तिघांचा अंतर्भाव होतो. एकंदरीत पाहता भारताच्या अर्थव्यवस्थेत कृषी क्षेत्राचे योगदान हे अधिक महत्त्वाचे आहे. म्हणून भविष्याच्या दृष्टीने कृषी आणि नैसर्गिक संसाधनांचे उत्तम व्यवस्थापन करणे अत्यावश्यक आहे.

संशोधन पद्धती:- प्रस्तुत शोध निबंध विश्लेषणात्मक पद्धतीने मांडण्यात आला आहे.

माहिती संकलन:- प्रस्तुत शोधनिबंध लिहिण्यासाठी माहितीचे संकलन करण्यासाठी दुय्यम साधनसामग्रीचा वापर करण्यात आला आहे. त्यामध्ये संदर्भग्रंथ, मासिक, वृत्तपत्र व इंटरनेटचा आधार घेण्यात आला आहे.

शोध निबंधाचे उद्देश:-

- भारतीय कृषी विकासाचा आढावा घेणे.
- कृषी व नैसर्गिक संसाधनांच्या व्यवस्थापनाचे महत्त्व स्पष्ट करणे.
- नैसर्गिक संसाधनांच्या व्यवस्थापनासाठी उपायांचा शोध घेणे.

शोध निबंधाचे गृहीत कृत्य :-

- भारतात स्वातंत्र्यानंतर कृषी विकासासाठी करण्यात आलेल्या उपाययोजनांमुळे भारताच्या कृषी क्षेत्राचे उत्पादन वाढले.
- हरितक्रांती नंतर कृषी उत्पादनात वाढ झाली; परंतु रासायनिक खते व औषधांमुळे दुष्परिणाम वाढले.
- नैसर्गिक संसाधनांचा अविवेकी वापरामुळे पर्यावरण संतुलन बिघडून घटनांमध्ये वाढ झाली.

प्रस्तावना:-

शेती ही मानवाच्या दृष्टीने अत्यंत महत्त्वाची बाब आहे. कारण शेतीद्वारे मानवाच्या अन्नधान्याची गरज पूर्ण होत असते. जगातील प्रत्येक देशात वेगवेगळ्या प्रकारच्या अन्नधान्याचे उत्पादन केले जाते. ज्या देशात अन्नधान्य उत्पादन करण्यास उपयुक्त जमीन नसेल, तसेच वातावरण नसेल तेथील देश इतर देशांकडून अन्नधान्याची आयात करीत असतात. भारत देशांमध्ये मोठ्या प्रमाणात विविध प्रकारच्या अन्नधान्याचे उत्पादन केले जाते. म्हणूनच भारताची कृषिप्रधान राष्ट्र अशी जागतिक स्तरावरील ओळखत आहे. प्राचीन काळ ते मध्ययुगीन काळापर्यंत भारतास 'सोने की चिडिया' असे संबोधले जात असे. 'भारतात

तोल्याचा धूर निघतो" असे उदगार भारतातील एकूण नैसर्गिक संसाधन सामग्रीच्या अनुषंगाने काढले जात असत. भारताला मोठ्या प्रमाणात नैसर्गिक संपन्नता लाभलेली आहे. त्याचबरोबर येथील भूमीमध्ये मानवाला आवश्यक असलेल्या विविध प्रकारच्या अन्नधान्याचे उत्पादन घेतले जाते. तसेच खनिज संपत्तीचे साठे सुद्धा असलेले आढळून येतात. इंग्रजांनी भारतावर दीडशे वर्षे राज्य केले आणि येथील कच्चा माल मोठ्या प्रमाणात आपल्या देशात पाठवून, उत्पादित मालासाठी येथील बाजारपेठेचा वापर केला. तसेच आखाती देशातून आलेल्या राज्यकर्त्यांनीही भारतातील अनेक मौल्यवान वस्तूंची लूट केली. परिणामी स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर भारतासमोर अनेक समस्या होत्या. त्यातील सर्वात मोठी समस्या म्हणजे वित्ताची व अन्नधान्याची होय. परंतु स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर विविध उपाययोजना करून व काही प्रसंगी अन्नधान्याची आयात करून ५० कोटी लोकांना अन्नधान्याचा पुरवठा करण्यात आला.

स्वातंत्र्यप्राप्तीच्या सात दशकानंतर भारताला अन्नधान्य उत्पादनामध्ये मोठ्या प्रमाणात वाढ करण्यात यश आले आहे. परंतु कृषी उत्पादनात वाढ करण्यासाठी ज्या उपाययोजना करण्यात आल्या त्यामध्ये रासायनिक खते व औषधांचा अधिक वापर करण्यावर भर दिला. परिणामी एका बाजूस विकास तर दुसऱ्या बाजूस भकास अशीच स्थिती निर्माण होत आहे. रासायनिक खतांच्या वापरामुळे जमिनीचा पोत विघडत असून ती बंजर बनण्याचा धोका वाढला आहे. रासायनिक खते व बियाणे वापरल्यामुळे वन्य जीव, पशु-पक्षांच्या जीवाला धोका निर्माण झाला आहे. तसेच मानवाचे जीवनही धोक्यात येत आहे. एकंदरीत शेती व नैसर्गिक संसाधनांचे योग्य व्यवस्थापन व्हावे, भविष्यात संपूर्ण जीवसृष्टीला धोका आहे. याची कल्पना मानवाला आली आहे. तेव्हा शेती व नैसर्गिक संसाधनांचे योग्य व्यवस्थापन करणे, आज अत्यावश्यक असून भविष्याची ती गरज आहे.

मानवाची प्रत्येक गरज ही निसर्गामुळेच पूर्ण होते. निसर्गातून मिळणाऱ्या विविध प्रकारच्या वस्तूंचा आणि सेवांचा उपयोग करून माणूस आपल्या गरजा भागवत असतो. नैसर्गिक संसाधनांचे दोन भागात वर्गीकरण करता येते. हवा, पाणी, माती, खनिजे आणि कोळसा इत्यादी अजैविक संसाधने आहेत. तर जंगले, वने, पिके व पशुपक्षी इत्यादी जैविक साधने आहेत. संसाधने म्हणजे जीवन जगण्यासाठी वापरली जाणारी सामग्री होय.

मानवाच्या वाढत्या गरजा तसेच वाढती लोकसंख्या यामुळे नैसर्गिक साधनसामग्रीचा अमाप वापर होतो आहे. परिणामी आज पृथ्वीवरील नैसर्गिक संसाधनांचे साठे दिवसेंदिवस कमी होत आहेत. भविष्यामध्ये नैसर्गिक संसाधनांची मानवाला कमतरता भासण्याचा धोका निर्माण झाला आहे. तेव्हा मानवाला या समस्येपासून वाचायचे असेल तर उपलब्ध असलेल्या शेती व नैसर्गिक संसाधनांचे योग्य पद्धतीने व्यवस्थापन करणे आवश्यक आहे.

भारतातील शेती विकासाची वाटचाल

शेती उत्पादनात वाढ करण्यासाठी सरकारने जमीन सुधारणा कार्यक्रम हाती घेतला, परंतु केवळ जमीन सुधारणा करून उत्पादनात वाढ करणे शक्य नव्हते. जमीन सुधारणे बरोबरच प्रगत तंत्रज्ञानाचा यंत्रसामग्रीचा आणि आधुनिक संसाधनांचा वापर करण्याच्या दृष्टीने शेती विकासासाठी उपक्रम हाती घेण्यात आले.

१) हरितक्रांती:- भारतात हरितक्रांती घडवून आणणारी व्यक्ती म्हणजे डॉ. एम.एस.स्वामीनाथन होय. म्हणूनच आपण त्यांना भारतीय हरितक्रांतीचे जनक म्हणून ओळखतो. हरितक्रांतीचा प्रयोग करण्यासाठी सर्वप्रथम १९६०-६१ मध्ये देशातील सात जिल्ह्यांची निवड करण्यात आली. त्यासाठी जो कार्यक्रम

आखला त्याला 'सधन कृषी जिल्हा कार्यक्रम' असे नाव देण्यात आले. या कार्यक्रमाचा उद्देश शेतकऱ्यांना वियाणे, खते, अवजारे, कीटकनाशके आणि कर्जपुरवठा करणे असा होता. यामुळे कृषी उत्पादनात प्रचंड प्रमाणात वाढ झाली; परंतु या हरितक्रांतीचा जास्तीत जास्त फायदा मोठ्या शेतकऱ्यांना झाला.छोट्या शेतकऱ्यांना याचा फायदा झाला नाही. म्हणून 'श्वेतक्रांती' च्या माध्यमातून १९६४-६५ मध्ये 'सधन पशु विकास कार्यक्रम' चालविण्यात आला. डॉ.वर्गीस कुरियन यांना श्वेतक्रांती चे जनक मानले जाते. या क्रांतीमुळे दूध उत्पादनात मोठ्या प्रमाणात वाढ झाली व गावोगावी 'दूध डेरी' चा प्रारंभ झाला.

पिवळी क्रांती तेलवियांच्या उत्पादनात वाढ करण्याच्या दृष्टीने झाली,परंतु यामध्ये अपेक्षित यश आले नाही. कृषिमंत्री नितीश कुमार यांनी २००० ते २००५ पाच वर्षांच्या कालावधीसाठी कृषी विषयक धोरण जाहीर केले. तसेच राष्ट्रीय अन्नसुरक्षा मिशन, राष्ट्रीय कृषी विकास योजना, राष्ट्रीय शेतकरी आयोग २००४, राष्ट्रीय शेतकरी धोरण २००७, विशेष आर्थिक क्षेत्र- सेझ, करार शेती, सेंद्रिय शेती याशिवाय २०२० मध्ये नवीन कृषी धोरण येऊ घातले आहे. अशा अनेक उपक्रमांच्या व धोरणांच्या आधारे भारतीय शेतीचा विकास करण्याचा प्रयत्न करण्यात आला. तसेच वनांची सुरक्षा करण्यासाठीही कायदे करण्यात आले.

कृषी व नैसर्गिक संसाधनांचे व्यवस्थापन करणे आज मानवाला संपूर्ण जीवसृष्टीच्या दृष्टीने महत्त्वाचे आहे. कारण शेती व नैसर्गिक संसाधनांचा शाश्वत विकास करणे ही आजची गरज आहे. अन्यथा पुढील काळ हा फार भयानक असणार आहे, याची प्रचिती येते आहे.

- ★ निसर्ग चक्र सुरळीत चालण्यासाठी- शेती व नैसर्गिक संसाधनांचे योग्य व्यवस्थापन केले असता, निसर्ग चक्र सुरळीत चालू राहण्यास मदत होईल. पर्यावरणाची सुरक्षितता वाढेल, परिणामी सर्व प्रकारचे प्रदूषण दूर होऊन त्याचे जीवसृष्टीला सर्वांगीण फायदे मिळू शकतात.
- ★ जल,वन,अन्न व जमीन व्यवस्थापनाच्या अभावी अनेक समस्या निर्माण होत आहेत.जसे पाणी समस्या, वन्य प्राणी मानवी वस्तीमध्ये येण्याच्या घटना वाढल्या आहेत .अधिक नफा मिळविण्यासाठी अन्नधान्य उत्पादनात वाढ करण्याचा प्रयत्न केल्यामुळे मानव, पशुपक्षी यांचे जीवन धोक्यात आले आहे. जमिनीचा कस कमी होत आहे, खनिज साठे संपण्याच्या मार्गावर आहे. योग्य व्यवस्थापनामुळे ते मानवाला पुढील पिढीसाठी जतन करता येतील. माणसाचे आरोग्य उत्तम राहण्यास मदत होईल.
- ★ तसेच आपण अलीकडच्या काळात वेगवेगळ्या प्रकारच्या आपत्तींना सामोरे जात आहोत. या आपत्तीचा प्रभाव कमी करण्याच्या दृष्टीने हे नैसर्गिक संसाधनांचे व्यवस्थापन करणे महत्त्वाचे आहे.

उपरोक्त विश्लेषणावरून प्रस्तुत शोधनिबंधासाठी निश्चित करण्यात आलेले गृहीत कृत्य १) भारतीय शेती विकासासाठी स्वातंत्र्यानंतर कृषी केलेल्या उपाययोजनांमुळे कृषी उत्पादन वाढले.२) हरितक्रांती नंतर कृषी उत्पादनात वाढ झाली, परंतु रासायनिक खते व औषधांचे दुष्परिणाम वाढले.३) नैसर्गिक साधनांच्या अविवेकी वापरामुळे पर्यावरण संतुलन विघडून आपत्तीच्या घटनांमध्ये वाढ झाली. हे तीनही गृहीत कृत्य सत्य असल्याचे सिद्ध होते.

उपाय योजना- शेती व नैसर्गिक संसाधनांचे व्यवस्थापन करीत असताना अनेक बाबींचा विचार करावा लागतो. उत्तम व्यवस्थापनासाठी काल, आज आणि उद्याचा विचार करावा लागतो. तसेच यामध्ये समाविष्ट असणारा महत्त्वाचा वर्ग म्हणजे शेतकरी यांचा विचार होणे आवश्यक आहे.

- १) शेती व नैसर्गिक संसाधनांचे व्यवस्थापन करण्यासाठी सर्वप्रथम प्रत्यक्ष संबंधित व्यक्तींना व्यवस्थापनात सहभागी करून घेणे आवश्यक आहे. व्यवस्थापन करीत असताना प्रत्यक्ष अनुभव असणाऱ्या व्यक्तींचा सहभाग असल्यामुळे ते अधिक प्रभावी ठरेल.
- २) शेतीविषयक व्यवस्थापन करीत असताना तज्ञ शेतकऱ्यांचा सल्ला घेऊन संबंधित क्षेत्रातील अडचणी प्रथम समजून घेणे अत्यावश्यक आहे. तसेच शेतीविषयक कोणतेही धोरण निश्चित करीत असताना त्या धोरणांची संपूर्ण माहिती शेतकऱ्यांना देणे गरजेचे आहे. सामान्य शेतकरी डोळ्यासमोर ठेवून धोरण निश्चिती करणे महत्त्वाचे आहे. ज्यामध्ये पर्यावरणाला धोका निर्माण होणार नाही व शेतकऱ्यांच्या उत्पादनात वाढ होईल. अशा उपाय योजनांची आवश्यकता आहे.
- ३) शेतीच्या उत्पादनासाठी येणारा खर्च आणि त्यावर किमान नफा मिळेल अशा प्रकारचा हमीभाव शेती मालाला मिळेल अशी व्यवस्था करण्यात यावी.
- ४) आपल्या देशात उत्पादित होणाऱ्या गोष्टींची आयात करीत असताना प्रथम देशात उत्पादित होणाऱ्या संबंधित वस्तूंचे प्रमाण पहावे. जेणेकरून शेतीमालाच्या किमतीमध्ये अधिक घट होणार नाही व शेतकऱ्यांना त्यांच्या उत्पादित मालाला योग्य भाव मिळू शकेल.
- ५) शेतकऱ्यांना तज्ञ व्यक्ती द्वारे मार्गदर्शन करून कोणत्या वेळी कोणते पिक घ्यावे याचबरोबर कोणत्या पिकावर कोणते पीक घ्यावे हे समजून सांगणे आवश्यक आहे.

निष्कर्ष व समारोप

शेती व नैसर्गिक संसाधनांचे व्यवस्थापन करणे हे आजच्या काळातील अत्यंत महत्त्वाचे व कठीण कार्य झाले आहे. कारण वाढती लोकसंख्या व नैसर्गिक संसाधनांचा अल्प साठा यामुळे व्यवस्थापन करणे अतिशय अवघड होत आहे. मातीची गुणवत्ता वाढविण्याच्या दृष्टीने कार्य करणे आज गरजेचे आहे. कारण उत्पादन वाढविण्याच्या प्रयत्नांमुळे जमिनीची उत्पादनक्षमता कमी होत चालली आहे. तेव्हा उत्पादन वाढीबरोबरच जमिनीची उत्पादनक्षमता टिकून ठेवणे आवश्यक आहे. तेव्हा अशा पद्धतीच्या वी-वियाणांची वाण असावे की, ज्यामुळे जमिनीचा कस टिकून राहील. पूर्वीचे लोक शेती करीत असताना एकच पीक वारंवार घेत नसत. कारण वेवड बदलल्यामुळे जमिनीचा कस टिकून राहतो. पण सध्या मात्र त्याच त्या पिकांची लागवड केली जाते. यामुळे जमिनीची उत्पादन क्षमता घटते. थोडक्यात आज या भूतलावरील प्रत्येक व्यक्तीने कोणतीही कृती करीत असताना शेती व नैसर्गिक संसाधनांचे आपण जतन केले पाहिजे हा विचार करणे काळाची गरज आहे. अन्यथा येणाऱ्या पिढीला अमाप समस्यांना सामोरे जावे लागेल. आपण आपल्या वारसांना उत्तम परिस्थिती देण्याचा विचार करणे अनिवार्य आहे.

संदर्भग्रंथ

- १) प्रा. एन. एल. चव्हाण, भारतीय अर्थव्यवस्था, प्रशांत पब्लिकेशन, प्रथम आवृत्ती २०१३
- २) शोध संपदा संपादक डॉक्टर शेखर सोलापूरे नोव्हेंबर २०१२-जानेवारी २०१३ अंक १० वा. (शेतकरी, शासकीय यंत्रणा आणि साहित्य, नीलकंठ नरवाडे, पृष्ठ क्रमांक १०६)
- ३) महाराष्ट्राची आर्थिक पाहणी पर्यावरणीय दृष्टीकोण २०१२, श्रमिक प्रतिष्ठान कोल्हापूर
- ४) <https://www.educationalmarathi.com>

PRINCIPAL

Late Ramesh Warpudkar (ACS)
College, Sonpeth Dist. Parbhani